

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

تاییدیه اعضای هیات داوران در جلسه دفاع از رساله دکتری

اعضای هیات داوران نسخه نهایی رساله دکتری آقای علیرضا انتظاری تحت عنوان "مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا)" را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و بذیرش آن را برای تکمیل درجه دکتری پیشنهاد می‌کند.

اعضای هیات داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱- استاد راهنما	دکتر سید مصطفی محقق دانا	استاد	
۲- استناد مشاور	دکتر مرتضی شهبازی نیا	استادیار	
۳- استناد مشاور	دکتر محمد باقر باناسپور	استادیار	
۴- استناد ناظر	دکتر محمد عیسائی نغرشلی	استاد	
۵- استناد ناظر	دکتر محمد حسن صادقی مقدم	دانشیار	
۶- استناد ناظر	دکتر محمود صادقی	دانشیار	
۷- استناد ناظر	دکتر محمد جعفری مجد	دانشیار	
۸- نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر مرتضی شهبازی نیا	استادیار	

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته
است که در سال
در دانشکده

دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای دکتر ، مشاوره
سرکار خانم/جناب آقای دکتر و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر
از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب علیرضا انظاری دانشجوی رشته حقوق خصوصی مقطع دکتری
تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: علیرضا انظاری

تاریخ و امضا:
۹۰۸۰۵

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عنوان پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما می جری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۲ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب، علیرضا... دانشجوی رشته ... ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۵ مقطع ... دانشکده ... متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا: علیرضا...
تاریخ: ۱۳۸۵/۰۷/۱۵

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

گروه حقوق

رساله دکتری حقوق خصوصی

مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی

(مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا)

علی رضا انتظاری

استاد راهنما :

دکتر سید مصطفی محقق داماد

استادان مشاور :

دکتر مرتضی شهبازی نیا

دکتر محمد باقر پارساپور

مهر ماه ۱۳۹۰

قال الصادق عليه السلام:

لا تطيب السكنى إلا بثلاث:

الهواء الطيب، الماء الغزير العذب و الارض الفواره.

امام صادق عليه السلام می فرماید:

محیط زیست بدون سه عامل گوارا نیست:

هوای پاک، آب گوارا و زمین حاصلخیز.

«بخارالنوار، ج ۲۵، باب ۳۱۱، ص ۳۱۱»

تقدیم به :

ستاره های همیشه درخشان علم و عمل و اسوه های صبر و ایثار،

و همسر مهربان و فرزندان عزیزم که سنگ صبور لحظه هایم بودند .

تقدیر و تشکر:

اینک که به لطف الهی این رساله به انجام می رسد، بر خود لازم می دانم که از اساتید گرانقدر جناب آیةالله آقای دکتر سید مصطفی محقق داماد استاد محترم راهنمای رساله و اساتید محترم مشاور جناب آقای دکتر مرتضی شهبازی نیا و جناب آقای دکتر محمد باقر پارساپور، که با ارشادات و راهنمایی های عالمانه و ارزشمند، نگارنده را در به ثمر رساندن این اثر علمی یاری نموده اند صمیمانه تقدیر و تشکر نموده و از خداوند منان توفیق مزید ایشان را مسئلت نمایم .

چکیده

آلودگی و تخریب محیط زیست و خسارات ناشی از آن، یکی از معضلات اساسی جوامع صنعتی و شهری امروز و یکی از اصلی‌ترین موضوعاتی است که در حقوق محیط زیست به آن پرداخته می‌شود. لذا با توجه به لزوم جبران هر نوع ضرر و زیان در اکثر نظام‌های حقوقی، مطالعه و ارزیابی و بحث از مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی از جایگاه ویژه‌ای در علم حقوق برخوردار خواهد بود. بر این اساس، تلاش بر این است که مبنای این مسئولیت با نگاه بر دیدگاه‌های حقوق ایران و اتحادیه اروپا مورد تبیین و تشریح و واکاوی قرار گرفته و مبنایی مناسب برای این مسئولیت یافت گردد.

چرا که، حقوق مسئولیت مدنی نسبت به تکلیف عمومی حفاظت از محیط زیست و جبران خسارات ناشی از آلودگی‌های زیست محیطی بیگانه نیست ولی قواعد مرسوم آن در پاسخ‌گویی به این موضوع و منافع و حقوق عمومی کارآمد نیست. بدین لحاظ، قوانین خاصی در حقوق کشورهای مختلف در رابطه با مسئولیت مدنی زیست محیطی پیش‌بینی شده است که از مهم‌ترین دستاوردهای قانون‌گذاری جدید در سطح جهانی، تغییر مبنای مسئولیت مدنی در این زمینه است که اصولاً آن را تابع مسئولیت بدون اثبات تقصیر قرار داده‌اند که از جمله می‌توان به دستورالعمل ۲۰۰۴ پارلمان و شورای اروپا در این خصوص اشاره نمود که بر طبق آن، دولت‌های عضو ملزم شده‌اند تا قواعد آمرانه‌ی آن را به قانون ملی خود وارد کنند.

اما مطالعات انجام شده در حقوق ایران نشان می‌دهد که، با وجود این که اصل اولیه‌ی مورد پذیرش برای مبنای مسئولیت مدنی، مسئولیت مبتنی بر تقصیر است، ولی این مسئولیت پاسخ‌گوی نیازهای جامعه‌ی امروزی در خصوص جبران خسارت وارده بر محیط زیست نمی‌باشد؛ لذا با استمداد از اصول و قواعد فقهی و کمک جستن از قوانین و مقررات همانند اصل پنجاهم قانون اساسی و هم‌چنین از طریق تفسیر قوانین خاص زیست محیطی می‌توان مسئولیت بدون اثبات تقصیر را به عنوان مبنایی مناسب برای مسئولیت مدنی زیست محیطی پذیرفت.

واژگان کلیدی: مسئولیت مدنی، مسئولیت مدنی زیست محیطی، خسارات زیست محیطی، جبران خسارات زیست محیطی، حقوق ایران و اتحادیه اروپا.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل یکم : مقدمه و کلیات طرح تحقیق.....
۲	۱-۱- مقدمه.....
۳	۱-۲- بیان مسأله.....
۵	۱-۳- سابقه و ضرورت تحقیق.....
۶	۱-۴- اهداف تحقیق.....
۶	۱-۵- سؤالات اصلی تحقیق.....
۷	۱-۶- فرضیه‌های تحقیق.....
۸	۱-۷- روش تحقیق.....
۸	۱-۸- ساختار تحقیق.....
۱۰	فصل دوم : مفاهیم.....
۱۲	۲-۱- محیط زیست و آلودگی زیست محیطی.....
۱۲	۲-۱-۱- مفهوم محیط زیست.....
۱۲	۲-۱-۱-۱- محیط زیست در لغت.....
۱۳	۲-۱-۱-۲- محیط زیست در اصطلاح.....
۱۳	۲-۱-۱-۲- منابع داخلی.....
۱۶	۲-۱-۱-۲- اسناد بین‌المللی.....
۱۷	۲-۱-۲- جایگاه محیط زیست در فقه و حقوق.....
۱۷	۲-۱-۲-۱- جایگاه محیط زیست در فقه.....
۲۴	۲-۱-۲-۲- جایگاه محیط زیست در حقوق.....
۲۵	۲-۱-۲-۲-۱- جایگاه محیط زیست در حقوق داخلی.....
۲۵	۲-۱-۲-۲-۱-۲- جایگاه محیط زیست در حقوق بین‌الملل.....

۳-۱-۲- مفهوم آلودگی زیست محیطی و انواع و منابع آن	۲۸
۱-۳-۱-۲- مفهوم آلودگی زیست محیطی	۲۸
۱-۱-۳-۱-۲- مفهوم آلودگی زیست محیطی از دیدگاه علم محیط زیست	۲۹
۲-۱-۳-۱-۲- مفهوم آلودگی زیست محیطی از لحاظ حقوقی	۳۱
۱-۲-۱-۳-۱-۲- مفهوم آلودگی زیست محیطی در حقوق ایران	۳۱
۲-۲-۱-۳-۱-۲- مفهوم آلودگی زیست محیطی در اسناد بین‌المللی	۳۲
۲-۳-۱-۲- انواع آلودگی‌های زیست محیطی و منابع آن	۳۳
۱-۲-۳-۱-۲- آلودگی هوا	۳۴
۲-۲-۳-۱-۲- آلودگی آب	۳۶
۳-۲-۳-۱-۲- آلودگی خاک	۳۸
۴-۲-۳-۱-۲- آلودگی‌های دیگر	۳۹
۴-۱-۲- تأثیر آلاینده‌ها بر محیط زیست انسانی و طبیعی	۴۱
۱-۴-۱-۲- تأثیر آلاینده‌ها بر محیط زیست انسانی	۴۲
۱-۱-۴-۱-۲- تأثیر بر انسان	۴۲
۲-۱-۴-۱-۲- تأثیر بر اموال	۴۳
۲-۴-۱-۲- تأثیر آلاینده‌ها بر محیط زیست طبیعی	۴۴
۱-۲-۴-۱-۲- تأثیر بر گیاهان	۴۵
۲-۲-۴-۱-۲- تأثیر بر حیوانات و منابع آبی	۴۶
۲-۲- خسارات زیست محیطی	۴۸
۱-۲-۲- مفهوم خسارت	۴۸
۱-۱-۲-۲- خسارت در لغت	۴۸
۲-۱-۲-۲- خسارت در اصطلاح	۴۹
۲-۲-۲- انواع خسارت	۵۰
۱-۲-۲-۲- انواع خسارت از لحاظ ماهیت	۵۰
۱-۱-۲-۲-۲- خسارت مادی	۵۱
۲-۱-۲-۲-۲- خسارت معنوی	۵۳

انواع خسارت از لحاظ منشأ آن	۲-۲-۲-۲	۵۵
خسارات ناشی از نقض قرارداد یا خسارت ناشی از تخلف از اجرای تعهد	۱-۲-۲-۲-۲	۵۶
خسارت ناشی از تقصیر غیر قراردادی	۲-۲-۲-۲-۲	۵۷
خسارت ناشی از ارتکاب جرم	۳-۲-۲-۲-۲	۵۷
مفهوم خسارت زیست محیطی	۳-۲-۲	۵۸
خسارت زیست محیطی از دیدگاه حقوق دانان	۱-۳-۲-۲	۵۸
خسارت زیست محیطی از دیدگاه اسناد بین المللی	۲-۳-۲-۲	۶۰
خسارت زیست محیطی از دیدگاه حقوق اتحادیه اروپا	۳-۳-۲-۲	۶۲
ویژگی های خسارت زیست محیطی	۴-۲-۲	۶۴
متنوع بودن خسارت ها	۱-۴-۲-۲	۶۴
مرز گذر بودن خسارات زیست محیطی	۲-۴-۲-۲	۶۵
قابل تعیین نبودن عامل زیان و زیان دیده	۳-۴-۲-۲	۶۵
اصول حاکم بر کاهش و پیش گیری از آلودگی های زیست محیطی	۵-۲-۲	۶۶
اصل تکلیف جبران خسارت یا مسئولیت عامل زیان	۱-۵-۲-۲	۶۷
اصل احتیاطی یا اقدامات پیش گیرانه	۲-۵-۲-۲	۶۹
اصل حق برخورداری از قوانین و مقررات زیست محیطی	۳-۵-۲-۲	۷۱
مسئولیت مدنی زیست محیطی	۳-۲	۷۳
مسئولیت مدنی و قلمرو آن	۱-۳-۲	۷۳
مفهوم مسئولیت مدنی	۱-۱-۳-۲	۷۳
قلمرو مسئولیت مدنی	۲-۱-۳-۲	۷۵
مسئولیت مدنی قراردادی	۱-۲-۱-۳-۲	۷۶
مسئولیت مدنی خارج از قرارداد	۲-۲-۱-۳-۲	۷۶
مفهوم ضمان	۲-۳-۲	۷۸
مفهوم لغوی ضمان	۱-۲-۳-۲	۷۸
مفهوم اصطلاحی ضمان	۲-۲-۳-۲	۷۹

۱۲.....	۲-۳-۳- مفهوم مسئولیت مدنی زیست محیطی.....
۱۵.....	۲-۳-۴- ماهیت مسئولیت مدنی زیست محیطی.....
۹۱.....	فصل سوم: مبانی و ارکان مسئولیت مدنی زیست محیطی.....
۹۳.....	۳-۱- مبانی مسئولیت مدنی زیست محیطی.....
۹۴.....	۳-۱-۱- مبانی نظری.....
۹۴.....	۳-۱-۱-۱- مبنای تقصیر.....
۹۹.....	۳-۱-۱-۲- مبنای خطر.....
۱۰۳.....	۳-۱-۱-۳- مبنای تضمین حق.....
۱۰۵.....	۳-۱-۲- مبانی فقهی.....
۱۰۷.....	۳-۱-۲-۱- قرآن کریم.....
۱۱۰.....	۳-۱-۲-۱-۱- آیه ۲۰۵ سوره بقره.....
۱۱۲.....	۳-۱-۲-۱-۲- آیه ۶۱ سوره هود.....
۱۱۳.....	۳-۱-۲-۱-۳- آیه ۴۱ سوره روم.....
۱۱۴.....	۳-۱-۲-۱-۴- آیه ۳۱ سوره اعراف.....
۱۱۵.....	۳-۱-۲-۲- سنت.....
۱۱۹.....	۳-۱-۲-۳- دلیل عقل.....
۱۲۱.....	۳-۱-۲-۴- اصول و قواعد فقهی.....
۱۲۲.....	۳-۱-۴-۱- قاعده اتلاف.....
۱۲۲.....	۳-۱-۴-۲- مستندات قاعده.....
۱۲۵.....	۳-۱-۴-۲-۱- مفهوم مال.....
۱۲۷.....	۳-۱-۴-۲-۱-۳- نقش قاعده اتلاف در مسئولیت مدنی زیست محیطی.....
۱۳۵.....	۳-۱-۴-۲-۱-۲- قاعده تسبیب.....
۱۳۸.....	۳-۱-۴-۲-۱-۳- قاعده لاضرر.....
۱۳۹.....	۳-۱-۴-۲-۱-۳- مستندات قاعده.....
۱۴۰.....	۳-۱-۴-۲-۱-۲- مفهوم ضرر و ضرار.....

- ۳-۱-۲-۴-۳-۳-۳-۳ مفهوم حقوقی قاعده لاضرر..... ۱۴۴
- ۳-۱-۲-۴-۳-۴-۳-۴ رابطه قاعده لاضرر با جبران خسارات زیست محیطی..... ۱۴۹
- ۳-۱-۲-۴-۴-۴-۴ قاعده ضمان ید..... ۱۵۵
- ۳-۱-۲-۴-۵-۴-۴-۴ قاعده ضمان تعدی و تفریط..... ۱۵۷
- ۳-۱-۳-۳-۳-۳-۳ مبانی قانونی..... ۱۶۰
- ۳-۱-۳-۱-۳-۱-۳ حقوق ایران..... ۱۶۰
- ۳-۱-۳-۱-۱-۳-۱-۳ قانون اساسی..... ۱۶۰
- ۳-۱-۳-۲-۱-۳-۱-۳ قانون مدنی..... ۱۶۳
- ۳-۱-۳-۱-۲-۱-۳-۱-۳ ماده ۳۰۷ قانون مدنی..... ۱۶۳
- ۳-۱-۳-۲-۲-۱-۳-۱-۳ ماده ۱۳۲ قانون مدنی..... ۱۶۷
- ۳-۱-۳-۳-۱-۳-۱-۳ قانون مسئولیت مدنی..... ۱۶۹
- ۳-۱-۳-۴-۱-۳-۱-۳ قانون مجازات اسلامی..... ۱۷۲
- ۳-۱-۳-۵-۱-۳-۱-۳ قوانین و آئین نامه‌های خاص مرتبط با محیط زیست..... ۱۷۳
- ۳-۱-۳-۲-۳-۱-۳ حقوق بین الملل..... ۱۷۵
- ۳-۱-۳-۱-۲-۳-۱-۳ اعلامیه‌ی کنفرانس ملل متحد در مورد محیط زیست انسانی «اعلامیه‌ی
استکهلم»..... ۱۷۵
- ۳-۱-۳-۲-۲-۳-۱-۳ منشور جهانی طبیعت..... ۱۷۶
- ۳-۱-۳-۳-۲-۳-۱-۳ اعلامیه‌ی کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط زیست و توسعه
«اعلامیه‌ی ریو»..... ۱۷۶
- ۳-۱-۳-۴-۲-۳-۱-۳ سند کنفرانس جهانی توسعه‌ی پایدار «ژوهانسبورگ»..... ۱۷۷
- ۳-۱-۳-۵-۲-۳-۱-۳ قطعنامه ۶۷۸ شورای امنیت سازمان ملل..... ۱۷۷
- ۳-۱-۳-۶-۲-۳-۱-۳ قطعنامه راجع به مسئولیت در حقوق بین الملل نسبت به خسارات زیست
محیطی ۱۹۹۷ «قطعنامه استراسبورگ»..... ۱۷۸
- ۳-۱-۳-۷-۲-۳-۱-۳ کنوانسیون بین المللی راجع به مسئولیت مدنی ناشی از خسارت آلودگی نفتی
۱۹۶۹ بروکسل..... ۱۷۸

۳-۱-۳-۲-۸- کنوانسیون بین‌المللی راجع به تأسیس صندوق بین‌المللی پول برای جبران خسارت آلودگی نفتی ۱۹۷۱ بروکسل	۱۷۸
۳-۱-۳-۲-۹- کنوانسیون بین‌المللی جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتی‌ها ۱۹۷۳ معروف به مارپل	۱۷۹
۳-۱-۳-۲-۱۰- کنوانسیون حقوق دریاها مصوب ۱۹۸۲ معروف به حقوق اساسی دریاها ۱۷۹.	۱۷۹
۳-۱-۳-۲-۱۱- کنوانسیون راجع به مسئولیت مدنی ناشی از خسارت اتمی ۱۹۶۳ وین	۱۷۹
۳-۱-۳-۲-۱۲- کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی خسارت ناشی از موضوعات فضایی و هوایی لندن، مسکو و واشنگتن ۱۹۷۲	۱۸۰
۳-۱-۴- مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی از دیدگاه فقه اسلام، حقوق ایران و اتحادیه اروپا	۱۸۱
۳-۱-۴-۱- مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی از دیدگاه فقه اسلام	۱۸۲
۳-۱-۴-۲- مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی در حقوق ایران	۱۸۶
۳-۱-۴-۳- مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی در حقوق اتحادیه اروپا	۱۹۳
۳-۲- ارکان مسئولیت مدنی زیست محیطی	۱۹۸
۳-۱-۲- وجود ضرر و خسارت	۱۹۸
۳-۱-۲-۱- مفهوم ضرر	۱۹۹
۳-۱-۲-۲- انواع ضرر	۲۰۰
۳-۱-۲-۱- ضرر مادی و معنوی	۲۰۰
۳-۱-۲-۲- ضرر حال و ضرر آینده	۲۰۳
۳-۱-۲-۳- ضرر قطعی و ضرر احتمالی	۲۰۴
۳-۱-۲-۴- ضرر فردی و جمعی	۲۰۵
۳-۱-۲- شرایط جبران ضرر	۲۰۷
۳-۱-۲-۱- مسلم بودن ضرر	۲۰۷
۳-۱-۲-۲- مستقیم بودن ضرر	۲۰۹
۳-۱-۲-۳- جبران نشدن ضرر	۲۱۱

۲۱۲.....	۲-۲-۳- فعل زیان بار.....	۲۱۲
۲۱۲.....	۱-۲-۲-۳- تعریف فعل زیان بار.....	۲۱۲
۲۱۲.....	۲-۲-۲-۳- اقسام فعل زیان بار.....	۲۱۲
۲۱۳.....	۱-۲-۲-۲-۳- فعل مثبت.....	۲۱۳
۲۱۵.....	۲-۲-۲-۲-۳- ترک فعل.....	۲۱۵
۲۱۸.....	۳-۲-۲-۳- علل موجهه.....	۲۱۸
۲۱۹.....	۱-۳-۲-۲-۳- حکم قانون و دستور مقامات صالح.....	۲۱۹
۲۲۲.....	۲-۳-۲-۲-۳- اعمال حق.....	۲۲۲
۲۲۳.....	۳-۳-۲-۲-۳- رضایت زیان دیده.....	۲۲۳
۲۲۵.....	۴-۳-۲-۲-۳- اضطرار.....	۲۲۵
۲۳۷.....	۳-۲-۳- رابطه سببیت.....	۲۳۷
۲۳۷.....	۱-۳-۲-۳- لزوم رابطه سببیت.....	۲۳۷
۲۳۹.....	۲-۳-۲-۳- شرایط اثبات رابطه سببیت.....	۲۳۹
۲۴۲.....	۳-۳-۲-۳- تعدد اسباب.....	۲۴۲
۲۴۲.....	۱-۳-۳-۲-۳- تعیین سبب مسئول.....	۲۴۲
۲۴۲.....	۱-۱-۳-۳-۲-۳- نظریه برابری اسباب.....	۲۴۲
۲۴۴.....	۲-۱-۳-۳-۲-۳- نظریه سبب نزدیک یا آخرین سبب.....	۲۴۴
۲۴۵.....	۳-۱-۳-۳-۲-۳- نظریه سبب مقدم در تأثیر.....	۲۴۵
۲۴۷.....	۴-۱-۳-۳-۲-۳- نظریه سبب متعارف و اصلی.....	۲۴۷
۲۴۹.....	۲-۳-۳-۲-۳- میزان مسئولیت.....	۲۴۹
۲۴۹.....	۱-۲-۳-۳-۲-۳- تقسیم مسئولیت به نسبت تأثیر هر یک از اسباب.....	۲۴۹
۲۵۱.....	۲-۲-۳-۳-۲-۳- تساوی مسئولیت.....	۲۵۱
۲۵۲.....	۳-۳-۳-۲-۳- توزیع مسئولیت.....	۲۵۲
۲۵۵.....	۴-۳-۲-۳- عوامل قطع یا تغییر رابطه سببیت.....	۲۵۵
۲۵۵.....	۱-۴-۳-۲-۳- اکراه.....	۲۵۵

۲۵۶.....	۳-۲-۳-۴-۲- غرور.....	۲۵۶
۲۵۶.....	۳-۲-۳-۴-۳- تدلیس.....	۲۵۷
۲۵۷.....	۳-۲-۳-۴-۴- قوه قاهره.....	۲۵۸
۲۵۸.....	۳-۲-۳-۴-۵- فعل شخص ثالث.....	۲۵۸
۲۵۸.....	۳-۲-۳-۴-۶- عمل زیان دیده.....	
۲۶۰.....	فصل چهارم: آثار مسئولیت مدنی زیست محیطی.....	
۲۶۲.....	۴-۱- جبران خسارت.....	۲۶۳
۲۶۳.....	۴-۱-۱- شیوه‌های جبران خسارت.....	۲۶۳
۲۶۳.....	۴-۱-۱-۱- اعاده وضع به حالت سابق.....	۲۷۱
۲۷۱.....	۴-۱-۱-۲- پرداخت غرامت یا جبران از راه دادن معادل.....	۲۷۵
۲۷۵.....	۴-۱-۲- نحوه‌ی تعیین و ارزیابی میزان خسارت.....	۲۷۹
۲۷۹.....	۴-۲- اثر قراردادها خصوصی در مسئولیت مدنی زیست محیطی.....	۲۸۰
۲۸۰.....	۴-۱-۲-۱- قرارداد کاهش مسئولیت.....	۲۸۱
۲۸۱.....	۴-۱-۲-۲- قرارداد عدم مسئولیت.....	۲۸۴
۲۸۴.....	۴-۱-۲-۱-۱- قرارداد عدم مسئولیت در موارد تقصیر عمدی و سنگین.....	۲۸۵
۲۸۵.....	۴-۱-۲-۱-۲- قرارداد عدم مسئولیت در موارد اضرار به اشخاص و محیط زیست.....	۲۸۸
۲۸۸.....	۴-۱-۲-۲- قرارداد محدودکننده‌ی مسئولیت.....	۲۸۹
۲۸۹.....	۴-۲-۲- قرارداد افزایش مسئولیت.....	۲۹۰
۲۹۰.....	۴-۳- آئین دادرسی دعوای مسئولیت مدنی زیست محیطی.....	۲۹۰
۲۹۰.....	۴-۱-۳-۱- اقامه دعوای مسئولیت مدنی زیست محیطی.....	۲۹۰
۲۹۰.....	۴-۱-۳-۱- طرفین دعوا.....	۲۹۰
۲۹۰.....	۴-۱-۳-۱-۱- خواهان (زیان دیده).....	۲۹۲
۲۹۲.....	۴-۱-۳-۱-۱-۱- تعدد زیان دیدگان.....	۲۹۳
۲۹۳.....	۴-۱-۳-۱-۱-۲- ضرر گروهی یا جمعی.....	۲۹۸
۲۹۸.....	۴-۱-۳-۱-۳- خواننده (مسئول).....	

۳۰۲.....	۲-۱-۳-۴- موضوع دعوا.....	۳۰۲
۳۰۲.....	۱-۲-۱-۳-۴- جبران زیان.....	۳۰۲
۳۰۳.....	۲-۲-۱-۳-۴- دعوای پیش گیرانه.....	۳۰۳
۳۰۴.....	۳-۲-۱-۳-۴- قرار منع.....	۳۰۴
۳۰۵.....	۴-۲-۱-۳-۴- دعوای جمعی.....	۳۰۵
۳۰۷.....	۲-۳-۴- بار اثبات دعوا و دفاعیات.....	۳۰۷
۳۰۷.....	۱-۲-۳-۴- بار اثبات دعوا.....	۳۰۷
۳۱۲.....	۲-۲-۳-۴- دفاعیات.....	۳۱۲
۳۱۸.....	۳-۳-۴- مرجع صالح برای رسیدگی.....	۳۱۸
۳۲۳.....	نتیجه گیری	۳۲۳
۳۲۸.....	پیشنهادها	۳۲۸
۳۳۱.....	فهرست منابع	۳۳۱
۳۳۱.....	۱- منابع فارسی	۳۳۱
۳۳۱.....	۱.۱- کتابها.....	۳۳۱
۳۳۶.....	۲.۱- مقالات.....	۳۳۶
۳۳۸.....	۳.۱- پایان نامهها.....	۳۳۸
۳۳۹.....	۴.۱- قوانین و مقررات.....	۳۳۹
۳۳۹.....	۲- منابع عربی	۳۳۹
۳۴۴.....	۳- منابع انگلیسی	۳۴۴
۳۴۴.....	۱.۳- کتابها.....	۳۴۴
۳۴۵.....	۲.۳- مقالات.....	۳۴۵
۳۴۶.....	۴- منابع فرانسوی	۳۴۶
۳۴۷.....	چکیده انگلیسی	۳۴۷

فهرست علائم و نشانه ها

ق.ا.ج.ا.ا.....	قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
ق.م.....	قانون مدنی
ق.ت.....	قانون تجارت
ق.م.م.....	قانون مسئولیت مدنی
ق.م.ا.....	قانون مجازات اسلامی
ق.آ.د.م.....	قانون آئین دادرسی مدنی
ق.آ.د.ک.....	قانون آئین دادرسی کیفری
ق.م.پ.....	قانون مدیریت پسماندها
ق.ش.ص.....	قانون شکار و صید
ق.ح.ا.....	قانون حفاظت در برابر اشعه
ق.ن.ج.ا.آ.ه.....	قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا
س.ح.م.ز.....	سازمان حفاظت محیط زیست
ر.ک.....	رجوع کنید
ج.....	جلد
چ.....	چاپ
ش.....	شماره
ص.....	صفحه

فصل یکم :

مقدمه و کلیات طرح
تحقیق